

Novus actus interveniens*

MÅRTEN SCHULTZ**

Inledning

Det finns många anledningar till att känna tacksamhet mot Anne Ramberg.¹ De senaste åren har präglats av en tilltagande skepsis, ibland misstro och emellanåt direkt förakt, mot mänskliga fri- och rättigheter och rättsstatliga principer. Under denna tid har Ankie stått för motstånd. Det har varit och är inspirerande.

Det har dessutom varit inspirerande att se *hur* motståndet har organiserats. Ankie hörde till de få jurister som tidigt insåg att ett försvar för rättigheter och rättsstaten inte kan inskränkas till festskriftsuppsatser och *Svensk Juristtidning*. Utvecklingen i de europeiska nationer som tydligast tagit kliv mot populism, nationalism och auktoritarism har drivits på av folkliga strömningar och politiker som underblåst dessa. Det krävs därför även en kamp om det offentliga samtalet. I detta samtal har Ankie varit viktig. Dessutom har hon varit klok nog att behålla kontrollen över sina egna ord, genom att välja plattformar som hon själv kontrollerar – sin blogg och sitt Twitterkonto. Härigenom har hon gått i bräschen för en förändrad syn på i vilka sammanhang en juridisk debatt kan föras; Internet behöver inte vara mindre seriöst än traditionella kanaler.

Ämnet för mitt bidrag till denna festskrift är på sätt och vis så långt från denna debatt man kan komma. Jag kommer att behandla en skadestands-

* Har tidigare publicerats i Lindskog, Stefan m.fl. (red.), Vänbok till Anne Ramberg, Jure Förlag AB, Stockholm, 2019, s. 351 ff.

** Professor i civilrätt vid Juridiska fakulteten, Stockholms universitet, verksam vid Stockholm Centre for Commercial Law. Tillika avdelningsledare för forskaravdelningen för skadeståndsrätt vid Stockholm Centre for Commercial Law.

¹ Jag är, utöver det som följer, även personligen tacksam mot Anne Ramberg för att hon dragit med mig på roliga saker, som styrelsearbete i Stiftelsen Juridiska biblioteket, en mängd framträdanden på Advokatdagarna och därtill tror jag att det var Ankie som lanserade mig som allmänhetens företrädare i Pressens Opinionsnämnd.

rättslig princip, eller ”princip”, med tusenåriga anor utan någon som helst koppling till samtidens samhällsdebatt och med tveksam koppling ens till samtidens rättstillämpning. Men det finns skäl till ämnesvalet, om än brokiga. Det finns i sak möjliga kopplingar till advokatansvaret, vilket nyligen har varit föremål för Högsta domstolens prövning (NJA 2018 s. 414). Texten har sitt ursprung i en bloggpost för flera år sedan och det finns, som jag antydde, något hoppfullt med tanken på att seriös juridisk analys kan börja som en diskussion på Internet, att den juridiska debattens traditionella struktur kan mjukas upp. Men mest tänkte jag nog att det finns något trösterikt i att i en tid av förändring och ifrågasättande av fundamentala värderingar kunna falla tillbaka på en principdiskussion med rötterna i en tid som föregår vår tideräkning. Ämnet hämtas således från Lex Aquilia och rör ansvarsrättsens orsaksbedömningar.

Allmänt om novus actus-principen

Novus actus interveniens (novus actus-principen) är etiketten på en princip som hör till orsaksfrågornas område.² Den innebär att om det finns en intervenserande ”orsak” – en faktor som ingriper i ett förlopp på ett sådant sätt att, som metaforen brukar lyda, den kausala kedjan bryts – så ansvarar inte den tidigare handlande (eller underlåtande) person, vars agerande eljest skulle ha kunnat ses som en orsak, för den inträffade skadan.

Principen har sitt hemvist i ansvarsrätten, både i skadestånds- och straffrätten. Som många besläktade principer med latinska namn – såsom casus mixtus cum culpa, compensatio lucri cum damno och volenta non fit injuria – har novus actus-principen gamla anor och en svärfångad relation till lagstiftning (och andra auktoritativa rättskällor).

Principens grundtanke

Tankegången bakom novus actus-principen kan beskrivas på olika sätt. Den amerikanske rättsfilosofen Michael Moore har beskrivit den på följande sätt, som också fångar in dess praktiska begränsningar (såsom Moore tolkar problemet):

”Causal chains may be sharply broken and not merely gradually diminished. The intervening causes responsible for such breaks may be of three kinds: deli-

² Ämnet har nyligen blivit föremål för en monografi ur ett common law-perspektiv, Douglas Hodgson, *The Law of Intervening Causation*, Oxon/New York 2008.

berate human interventions, freakishly abnormal natural events, and subsequent preemptive causes. Although there may be liability for failing to prevent certain such interventions, or for aiding such interventions in doing their causal work, there is no causal relationship across such intervening events at the basis of such liability.”³

I åtminstone amerikansk rätt förekommer en mer grovhuggen version av principen, närmast som ett utflöde ur den s.k. proximate cause-läran.⁴ I denna version talade man om *the last wrongdoer rule* – det är den som svarar för den senaste eller sista faktorn som (eventuellt) kan bli ansvarig.⁵ Denna variant av principen har sitt primära tillämpningsområde på situationer där det fanns flera ansvarsgrundande händelser, till skillnad från novus actus-principen i stort som har relevans även där den andra händelsen var t.ex. ett naturfenomen.

Tre novus actus-situationer

Den typiska novus actus-situationen är troligen den där en tredje man medvetet (med direkt uppsåt) orsakar en skada som någon genom sitt agerande givit upphov till en risk för. (A har vårdslöst släppt ut ett lättantändligt medel som B uppsåtligt antänder varpå skada uppkommer för C.) Men principen har bäring även på andra situationer. I Hodgsons monografi på temat ställs tre huvudsituationer upp.⁶ Förutom den nyss nämnda situationen – tredje mans ingripande – aktualiseras principen i situationer där den skadelidande själv agerar skadeutlösande, t.ex. genom självmord.⁷ En tredje situation är när skadan utlöses genom en extraordinär naturhändelse (en unik storm).

³ Michael A. Moore, "Causation and Responsibility", 16 *Social Philosophy & Policy*, s. 1 ff., på s. 44 (1999).

⁴ Proximate cause-läran är en orsaksvärderande lära som närmast motsvaras av vår adekvanslära.

⁵ Se om detta Laurence Eldredge, "Culpable Intervention as Superseding Cause", 86 *University of Pennsylvania Law Review*, s. 121 ff. (1938), och i svensk litteratur Bill W. Dufwa, *Flera skadeståndsskyldiga*, Stockholm 1993, s. 967, nr 2490.

⁶ Douglas Hodgson, *The Law of Intervening Causation*, Oxon/New York 2008, s. 4.

⁷ I ett berömt rättsfall från England bedömdes en med självmord besläktad situation. En kvinna hade blivit knivhuggen av en man som krävde att få ha sex med henne. Kvinnan behövde en blodtransfusion för att överleva men vägrade av religiösa skäl att gå med på en sådan (hon var Jehovas vitne). Hon dog dagen efter attacken. Fallet aktualiserade novus actus-principen men Court of Appeal fann att ansvar förelåg med stöd av den s.k.

Hör novus actus-principen till gällande rätt?

En första fråga och möjligen den viktigaste frågan är om novus actus-principen hör till svensk rätt. Frågan har inget rakt svar. I tidigare svensk litteratur behandlades den understundom som ett naturligt inslag i den skadeståndsrättsliga principfloran.⁸ Stödet i praxis för principen tycks dock ha varit svagt. Det finns mig veterligen inget refererat avgörande från Högsta domstolen där principen nämnts vid namn. Däremot finns det vissa prejudikat där tankegångarna bakom principen kommer till förhållandevis tydligt uttryck.

Svarandens invändning i NJA 1931 s. 7, det s.k. Gävle hamn-fallet, antyder ett novus actus-liknande resonemang. Svaranden var ansvarig för ett bensinutsläpp ur en cistern som sipprat ut i Gävle hamn. Bensinen antändes därefter av några förbipasserande personer som i en tidigare process konstaterats vara ansvariga för skadan. Frågan, i en andra process, var om även företaget kunde anses ansvarigt. Företaget invände att det brast i orsakssamband eftersom skadan utlösts av ett uppsåtligt agerande av en tredje man. Invändningen lämnades utan avseende och ansvar förelåg för företaget. I modern svensk rätt får principen sägas ha en oklar position, om den nu har någon position över huvud taget.⁹

Frågan om novus actus-principen hör till gällande rätt är enligt min mening mindre intressant än frågan om den borde anses göra det. Att den *kan* användas som stöd av en domstol som finner den rimlig torde vara klart.¹⁰ Kan en princip av detta slag någon funktion i svensk rätt – *kan den vara till nytta?*

thin skull rule – man får ta den skadelidande som man finner henne. (*R. v. Blaue*, [1975] 3 All ER 446 [C.A.]).

⁸ Kurt Grönfors tar upp tankegångar som dessa, utan att nämna novus actus-principen vid namn, Kurt Grönfors, *Skadelidandes medverkan*, Stockholm 1954, s. 28 f. Även Hans Saxén talar om novus actus interveniens från finskt perspektiv (med komparativrättsliga utblickar), Hans Saxén, *Skadeståndsrätt*, Åbo 1974, s. 142 och 152.

⁹ I svensk rätt finns principen behandlad i bl.a. Bill W. Dufwa, *Flera skadeståndsskyldiga*, Stockholm 1993, s. 991 ff., nr 2555 ff.) och Aleksander Peczenik, *Causes and Damages*, Lund 1979, s. 229 ff.

¹⁰ Man kan jämföra med hur casus mixtus cum culpa först genom NJA 2004 s. 746 I och II explicit uttrycktes i Högsta domstolens praxis. Tidigare hade domstolen stött sig på principen utan att nämna den vid namn, vilket för övrigt uppskattades i litteraturen, se Jan Kleineman, ”De offentliga rättssubjektens skadeståndsansvar”, JT 1991–1992, s. 63 ff. på s. 77. Genom 2004 års fall släpptes casus mixtus-principen in i värmen. Hände någonting med principen genom det nya auktoritativa stödet? Är det till och med så att först genom HD:s avgörande transformerades principen från att ha varit en rättspolitisk tankegång

Skadeståndsrättslig systematik

I svensk rätt betraktas frågor om ett ansvars utsträckning som en kausalitetsvärderingsfråga och faller således i första hand under adekvansbedömningen. Det intressanta med *novus actus* är emellertid – som redan framgått – att den ofta betraktas som en princip som hör till den faktiska orsaksbedömningen – i den mån det föreligger ett sådant ingrepp i det kausala förloppet så att orsakskedjan ”bryts” så kan inte heller den första, potentiella orsakaren, ses som en skadevällare: Hon kan inte orsaka skadan i ett sådant fall.¹¹

Enligt det orsaksperspektiv som präglar svensk rätt framstår det som att det inte finns något egentligt utrymme för en norm som *novus actus*-principen inom ramen för den faktiska orsaksprövningen.¹²

Principen måste därmed placeras i en kausalitetsvärderande kontext för det fall den ska kunna inordnas i den skadeståndsrättsliga systematiken. Kausalitetsvärderingen är i svensk rätt framför allt en fråga om adekvans.¹³ Adekvansläran dominerar den rättsliga bedömningen av ansvarets gränser efter att orsaksprövningen gjorts men kompletteras understundom av normskyddsläran eller den befogade tillitens princip.

Frågan om *novus actus*-principen har någon funktion i en ansvarsanalys blir därmed en fråga om den kan betraktas som ett lämpligt inslag i en adekvanslära.¹⁴ Adekvansläran tillåter idag nyanserade avvägningar, där olika intressen kan vägas mot varandra utifrån den individuella situationens för-

som tilläts påverka bedömningen i bakgrunden, till en regel? Dessa typer av frågor är egentligen mindre intressanta än iakttagelsen att när HD fann ett behov av att tydligt ge stöd för sitt resonemang så tog man stöd i den något arkaiskt formulerade *casus mixtus*-principen. På samma sätt kan *novus actus*-argument användas, för det fall en domstol anser det lämpligt.

¹¹ Med det senare menar jag att man rent metafysiskt skulle kunna hävda att inte den första personen i en sådan situation skulle kunna anses som en orsak. För detta argumenterar Michael S. Moore i ”The Metaphysics of Causal Intervention”, 88 *California Law Review*, s. 827 ff. (2000).

¹² Jfr Märten Schultz, *Kausalitet*, Stockholm 2007, passim.

¹³ Se allmänt Håkan Andersson, *Skyddsändamål och adekvans*, Uppsala 1993 och Märten Schultz, *Adekvansläran*, Stockholm 2010.

¹⁴ Två av de tre huvudsituationer som jag ovan tog upp med hänvisning till Hodgsons undersökning – mellankommande handlande av tredje man och extraordinära naturhändelser – framstår som paradigmatiska adekvanssituationer. Men det är intressant att fundera över varför de uppfattas som adekvansspörsmål. Den enkla anledningen är nog att det är för att Hellner sorterar in dessa fall i sin lista över adekvanssituationer i den inflytelserika läroboken. Självmordsexemplet är inte ett lika självklart inslag i en adekvanskontext, men har av HD placerats utanför det ansvarsgrundande området med stöd i någon form av skyddsintresseargumentation, se NJA 2007 s. 891.

utsättningar. I en sådan analys kan det framstå som onödigt att dra in en princip som framstår som s.a.s. grovhuggen.¹⁵ Finns det över huvud taget något behov av en sådan tankegång inom ramen för adekvansläran?

Något om komparativ rätt

Det finns ett särdrag med principer av förevarande slag, nämligen att deras relevans inte är inskränkta till en viss nationell rättsordning. Novus actus-principen återfinns i åtskilliga rättsordningar. Det gör att det finns särskild anledning att, när situationer aktualiseras inom den på ovan sätt beskrivna principens område, också undersöka hur de behandlas i andra rättsordningar.

Sådana jämförande undersökningar reser emellertid ett välkänt metodproblem i den komparativa rätten. Det faktum att olika rättsordningar använder samma uttryck för att söka svar på frågor av likartat slag betyder inte att det bakom etiketten är samma princip som döljer sig. Framför allt reser det systematiska spørsmål. Novus actus-principen kan således aktualiseras i olika kategorier av den ansvarsrättsliga analysen, som en del av orsaksprövningen, som en del av orsaksvärderingen (adekvansbedömningen och liknande) men också i vissa andra sammanhang.

Denna metodologiska invändning till trots finns det anledning att se närmare på hur principen kommer till uttryck i framför allt engelsk rätt där den har en stark ställning.¹⁶ Några korta nedslag får vara tillräckligt i sammanhanget och ska enbart betraktas som en indikation på hur man *kan* använda sig av detta argumentationsmönster.

¹⁵ Som en analogi kan man möjligen betrakta förhållandet mellan tolkningsmetoder (språkinriktad, kontextuell etc.) och tolkningsprinciper (oklarhetsprincipen t.ex.) i avtalsrätten. Det antas ofta, åtminstone från akademiskt håll, som lämpligare att använda sig av de öppna metoderna för tolkning, istället för att förlita sig på principernas möjlighet att lösa problem med ett alexanderhugg. Samtidigt finns det uppenbarligen ett behov även av principerna i vissa fall. De enkla lösningarnas praktiska funktion ska inte underskattas. Se t.ex. Joel Samuelsson, *Tolkningslärans gåta*, Uppsala 2011, s. 22 med referenser i n. 27.

¹⁶ Se för en historisk undersökning av principens betydelse i common law Hodgson, a.a., kap. 2.

Några nedslag i engelsk rätt

Dorset Yacht

Det kanske mest kända rättsfallet, åtminstone från svensk horisont, är Dorset Yacht.¹⁷ Fallet är omtalat inte bara för att novus actus-principen aktualiserades tydligt, utan även – kanske framför allt – för att det utvecklade duty of care-doktrinen och ansågs indikera ett mer långtgående ansvar för det allmänna. Bakgrunden i fallet var att ett antal ungdomsbrottslingar arbetade i en hamn under kontroll av the Home Office. Sju av dessa ungdomar rymde en natt, efter att ha blivit lämnade utan egentlig tillsyn. De orsakade därefter skada på ett fartyg, genom att ramma det med ett annat fartyg. Ägaren till det skadade fartyget begärde skadestånd från the Home Office.

I Court of Appeal var (blivande) Lord Denning domare. Lord Denning fann att inget skadestånd skulle utgå:

”Many, many a time has a prisoner escaped – or been let out on parole – and done damage. But there is never a case in our law books when the prison authorities have been liable for it. No householder who has been burgled, no person who has been wounded by a criminal, has ever recovered damages from the prison authorities; such as to find a place in the reports. The householder has claimed on his insurance company. The injured man can now claim on the compensation fund. None has claimed against the prison authorities. Should we alter all this: I should be reluctant to do so if, by so doing, we should hamper all the good work being done by our prison authorities.”¹⁸

House of Lords kom till motsatt slutsats. Lord Reid fann därvid att

”the taking by the trainees of a nearby yacht and the causing of damage to the other yacht which belonged to the respondents ought to have been foreseen by the borstal officers as likely to occur if they failed to exercise proper control of supervision; in the particular circumstances the officers *prima facie* owed a duty of care to the respondents.”

Ett av de argument som svaranden anfört mot anspråket på skadestånd var att ingen kunde hållas ansvarig för ”a wrong” utfört av en vuxen och tillräcklig person, med mindre den senare agerade i tjänsten eller på uppdrag av den förra. Härvid framhöll Lord Reid:

¹⁷ *Home Office v. Dorset Yacht Co. Ltd.*, [1970] 2 All ER 294. Fallet tas upp av Dufwa, se a.a. s. 992 (nr 2555).

¹⁸ [1969] 2 QB 426.

The convenient phrase *novus actus interveniens* denotes those cases where such action is regarded as breaking the chain and preventing the damage from being held to be caused by the careless conduct. But every day there are many cases where, although one of the connecting links is deliberate human action, the law has no difficulty in holding that the defendant's conduct caused the plaintiff loss.

Lord Reid föll istället tillbaka på den begränsningsbedömning i form av ett förutsebarhetstest, som följer av det klassiska rättsfallet *Hadley v. Baxendale*.

Lamb

Några år efter Dorset Yacht prövades ett fall med liknande omständigheter, *Lamb v. Camden LBC*.¹⁹ Svaranden, ett council, hade i målet orsakat skada på en vattenledning utanför kändans hus. Detta medförde stora skador på byggnaden, vilket innebar att bostaden behövde evakueras. Ett år senare hade skadorna fortfarande inte åtgärdats. Husockupanter hade vid denna tid flyttat in i huset och orsakat ytterligare skada. Kändan ombesörjde då själv ett reparationsarbete och skickade en räkning för kostnaderna för detta till svaranden, vilket också inkluderade ersättning för skadorna orsakade av husockupanterna.

Domstolen fann att myndigheten inte ansvarade för skadorna som orsakats av husockupanterna. Dessa skador var inte förutsebara (trots, konstaterade domstolen, att det förekom sådant beteende i Camden vid denna tid). Även i fallet Lamb föll således domstolen tillbaka på ett förutsebarhetstest.

Knightley

Ytterligare ett avgörande kan illustrera hur *novus actus*-principen kan användas som ett ansvarsbefriande argument genom att orsakskedjan anses bruten.

I *Knightley v. Johns & Others* hade en person, Mr Johns, orsakat en trafikolycka i en tunnel genom att framföra sin bil vårdslöst.²⁰ Tunneln blockerades till följd av olyckan. Polis kom till platsen. Polisbefälet gav instruktioner till en underordnad polisman, kändan, att stänga av tunneln. Kändan körde därvid sin motorcykel mot mötande trafik och skadades. Befälets agerande ansågs vårdslöst. Frågan var om Mr Johns kunde hållas ansvarig för den senare skadan. Domstolen fann att ett vårdslöst agerande var "more likely to break the chain of causation than conduct which is not". Polisbefälets

¹⁹ *Lamb v. Camden LBC* [1981] 2 All ER 408 Court of Appeal.

²⁰ *Knightley v. Johns & Ors* [1982] 1 WLR 349.

agerande var av sådant slag att det ansågs utgöra en *novus actus interveniens*, som befriade Mr Johns från ansvar.

Reflektioner

Som framgår är *novus actus*-principen sammankopplad med förutsebarhets-testet och andra, från svensk rätt välkända, ansvarsbegränsningsargument. Det framstår som vanskligt att försöka nagla fast det närmare förhållandet mellan de olika principerna rättskällehierarkiskt. Ett sätt att uttrycka det på är att *novus actus*-principen är kategoriserande och fångar in en typsituation där ansvarsbegränsningsargumenten ger upphov till svåra avvägningar. På detta sätt kopplas principen ihop med de traditionella lärorna och argumentationslinjerna.

Om den intervenerande händelsen var normalt förutsebar anses inte orsakskedjan bruten. Eller, för att uttrycka det i andra termer, om den intervenerande händelsen föll inom den risk som svaranden givit upphov till så anses inte kedjan bruten. På detta sätt sammanfattar t.ex. van Gerven rättsläget i engelsk rätt, och noterar därvid att det samma gäller i fransk rätt.²¹

I åtskilliga rättsordningar används för dessa situationer *novus actus*-principen, om än understundom uttryckt i översättning (intervention of a third party eller liknande) för att hantera begränsningsproblematiken.²² Komparativrättsliga argument kan därvid tala för att beskriva begränsningsprincipernas innebörd på liknande sätt även i svensk rätt.

Mot det kan invändas att det är onödigt att använda sig av den särskilda *novus actus*-principen för detta syfte; den tillför ju inget normativt utöver det som redan framgår av de etablerade teorierna. Detta stämmer i och för

²¹ Walter van Gerven, Jeremy Lever & Pierre Larouche, *National, Supranational and International Tort Law*, Oxford 2000, s. 463.

²² Jfr t.ex. de komparativrättsliga iakttagelserna i Christian von Bar och Eric Clive (red.), *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law*, Full edition, Vol. 4, München 2009, s. 3571, A. M. Honoré. "Causation and Remoteness of Damage", Int. Enc. Comp. L. XI Torts (1983), kap. 7, s. 47 ff. I *Principles of European Tort Law* (PETL) finns inte någon klart uttryckt *novus actus*-princip. Av kommentaren till PETL framgår att det fanns skilda meningar om detta i gruppen som tog fram principerna och att flera av dess medlemmar önskade ett tydligare avtryck av *novus actus*-idén, men att man istället fastnade för att dessa situationer fick hanteras inom den allmänna skyddsintresseregeln i art. 3:106, se European Group on Tort Law, *Principles of European Tort Law*, Wien/New York 2005, s. 61.

sig. Men den tillför något *annat*. Den tillför närmare bestämt en *metafor*.²³ Och denna metafor har ansetts fruktbar, inte bara i engelsk rätt utan i åtskilliga rättssystem.²⁴ Även i den nordiska diskussionen har begreppet använts på detta sätt.²⁵

Synsättet har haft inflytande också i diskussionen om en europeisk skadeståndsrätt. I kommentaren till Draft Common Frame of Reference har novus actus- resonemang varit föremål för diskussion och även om dess författare varnar för svart-vita lösningar framhålles att ”the intentional intervention of a third party typically breaks the chain of causation or liability”.²⁶

På orsaksvärderingens område förekommer redan sådana metaforer. Hellners metod att kategorisera adekvansbedömningar i praxis i typfall har med rätta blivit inflytelserik.²⁷ Dess pedagogiska förtjänst ligger delvis i hur typfallen etiketteras. Hellner talar t.ex. om, mot bakgrund av angloamerikansk rätt, att man får ”ta den skadelidande som man finner honom”. Tydliga kategorier kan i sig öka förutsebarheten i bedömningarna. På detta sätt kan novus actus-principen ha ett berättigande. Kanske.

När är det då rimligt att metaforiskt betrakta en orsakskedja som bruten? Det centrala fallet är när den intervenerande personen uppsåtligen utlöst skadan.²⁸ Även i dessa fall finns det situationer då den tidigare händelsen måste kunna medföra ansvar, jfr NJA 1931 s. 7. Det finns emellertid situationer då det kan framstå som uppenbart orimligt att låta den som ansvarar för den tidigare händelsen bära risken för en senare agerande persons brottsliga eller uppsåtliga skadevällande. Novus actus-principen kan därvid fungera som ett argument för att fånga in tanken bakom en ansvarsbegränsning. Den intervenerande personen och bara denna får anses ansvarig för skadan.

²³ Som Honoré konstaterar inser ”alla” att novus actus-terminologin är metaforisk. A. M. Honoré. ”Causation and Remoteness of Damage”, Int. Enc. Comp. L. XI Torts (1983), kap. 7, s. 47 (nr 77).

²⁴ Se t.ex. Honoré, a.a.

²⁵ Hans Saxén, *Skadeståndsrätt*, Åbo 1974, s. 142 och 152.

²⁶ Christian von Bar och Eric Clive (red.), *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law*, Full edition, Vol. 4, München 2009, s. 3571.

²⁷ Se Jan Hellner och Marcus Radetzki, *Skadeståndsrätt*, 10 uppl., Stockholm 2018, 12.4.

²⁸ A. M. Honoré, ”Causation and Remoteness of Damage”, Int. Enc. Comp. L. XI Torts (1983), kap. 7, s. 47 f. (nr 78).